Observaţii privind împrumutul lexical latin neadaptat (contextualizare în limbajul poetic bacovian)

Ecaterina CREŢU
Cristina POPESCU

1. Lexicul este domeniul cel mai novator al limbii române, consecinţă a unor cauze atât de natură extralingvistică (dinamica societăţii în planul civilizaţiei materiale şi spirituale), cât şi de natură intralingvistică (necesitatea asigurării nuanţării, proprietăţii, conciziei şi expresivităţii verbale). Acestuia îi este specific inventarul deschis, chiar infinit, cel puţin teoretic, căci inovaţiilor lexicale produse în sânul limbii li se adaugă împrumuturi[1] care contribuie la augmentarea lexical-semantică. Fenomen sociolingvistic şi cultural, împrumutul neologic a contribuit la modernizarea lexicului românesc de-a lungul evoluţiei lui, căci manifestarea tendinţei de înnoire şi procesul inovaţiei lexicale nu ţin exclusiv de o epocă sau alta şi este favorizat de contactul dintre limbi, civilizaţii, culturi. Neologismele latine, ca şi cele greceşti pătrund, spre exemplu, în scrisul românesc încă din secolul al XVII-lea, şi mai târziu, prin filieră franceză, ca neologisme latino-romanice (Iorgu/Robu 1978: 310-311)[2], urmare obiectivă a dezvoltării social-istorice. Împrumutul lexical, considerat de lingvişti, ca regulă generală, drept o inovaţie de provenienţă externă, constând din cuvinte şi expresii luate dintr-o limbă străină şi adăugate fondului lexical existent, acoperă o zonă foarte largă în creşterea cantitativă şi calitativă, atât în diacronie, cât şi în sincronie, a lexicului românesc. Expansiunea de ordin cantitativ şi calitativ asigurată prin astfel de inovaţii lexicale se explică prin faptul că atât semnificantul, cât şi semnificatul îmbogăţesc simultan patrimoniul şi câmpul extralingvistic de referinţă semantică. Inovaţia lexicală este o tendinţă firească a limbii, care se dezvoltă în conformitate cu necesităţile mereu în creştere ale procesului de comunicare. Domeniile de utilizare a neologismelor împrumutate sunt deopotrivă limba literară vorbită şi scrisă; în stilul tehnico-ştiinţific, în cel juridic-administrativ, ele asigură precizia, brevilocvenţa, caracterul internaţional al terminologiilor, în stilul publicistic marchează ineditul expresiv, iar în cel beletristic contribuie la crearea unor efecte stilistice ce ţin de nuanţarea şi originalitatea exprimării. În limbajul artistic, ele depăşesc funcţia denominativ-referenţială, dobândind sensuri derivate, conotative, simbolice.

2. Împrumutul lexical este subcategorizabil, după funcţia îndeplinită în comunicare, în împrumuturi „necesare” (care nu au echivalente româneşti) şi

[1] Vezi, pentru conceptul şi termenul de „împrumut”, Dubois/Giacomo/Guespin et alii 1994: 512: «il y a emprunt linguistique quand un parler a utilisé et finit par intégrer une unité ou trait linguistique qui existait précédemment, dans un parler B (dit langue source) et que A ne possédait pas; l'unité ou le trait emprunté sont eux-mêmes qualifiés d'emprunts»; Stoichiţoiu-Ichim 2001: 23 sqq., 85 sqq. ş.a.

[2] Vezi şi Sala 1989: 183, opinii privind contribuţia limbilor neolatine la „bogatul tezaur lexical internaţional, specific lumii moderne”.

BDD-V2574 © 2006 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 16:59:38 UTC)

împrumuturi „de lux” (care au echivalent românesc). Integrarea cuvântului împrumutat în limba împrumutătoare se face în maniere foarte diverse. Asimilarea lui depinde atât de vechimea cuvântului împrumutat în limbă, de sfera vocabularului (general/specializat) în care se utilizează, cât şi de caracterul împrumutului respectiv, dacă e împrumutat „necesar” sau „de lux”. Prezența sau absența asimilării sub aspect ortoepic, ortografic, morfologic, lexico-semantic a condus la taxinomizarea – după gradul de integrare în limba română – în împrumuturi integral adaptate (menționând, spre exemplu, din fr. bacalaureat, butic etc.; engl. meci, miting, lider etc.; germ. blitz, rucsac etc.); parțial adaptate sau în curs de adaptare: anglicisme (mass-media, blue-jeans etc.); franțuzisme (causeur, mignon etc.) şi împrumuturi neadaptate, folosite cu păstrarea formei şi a semnificației din limba de origine, pentru care, în lexicologia străină, ca şi în cea românească, se folosesc termeni ca: xenism, cuvânt/formație aloglot(ă)[3] (Guiraud 1975: 7) ş.a.

NOTĂ. Preocupări pentru definirea si exemplificarea împrumutului lexical aflăm în lingvistica românească mai nouă, la Zugun 2000: 8, 67, 160, care defineşte „xenismul” ca împrumut din alte limbi, neadaptat la specificul limbii române, păstrat intenționat cu forma şi sensul din limba împrumutătoare. Pană Dindelegan 2002: 56 consideră xenismul cuvânt neologic recent, preluat cu forma intactă a etimonului şi neadaptat la sistemul limbii române, simțit de vorbitor ca aparținând unui sistem lexico-gramatical, străin de limba română. Ca formații foarte recente, xenismele sunt lipsite, prin ele însele, de flexiune, neavând ca dat inerent un anumit tipar flexionar statornicit în limbă. Actualizarea unui xenism impune, din partea vorbitorului, o atitudine conştientă de marcare a clasei morfologice şi de adaptare la constrângerile sintactice ale contextului.

Incluse în categoria împrumuturilor, principial neasimilate, cuvintele şi unitățile frazeologice din limbile latină, elină, franceză, italiană, engleză etc. (ce îşi păstrează forma şi sensul din limba donatoare), unele dintre ele cu circulație largă, universală, aşa cum constatăm din lucrări lexicologice şi lexicografice[4], ca şi din DOOM[2] (din care notăm exemple : lat. *axis mundi, alma mater, deus ex machina, magna cum laude, passim, tale quale, vademecum*; fr. *aide mémoire, parti-pris, porte bonheur, sauvignon*; gr. *catharsis, hapax legomenon, hybris*; angl. *market, nursing, remember, planning, roller, room-service, rotary*; it. *moderato, non troppo, passacaglia, quattrocento, ravioli, calcio-vecchio*; germ. *musli, schuss, Sezession, Simmental, wurtzit* ş.a.) cunosc o deosebită frecvență în limba română literară.

3. În demersul de față, avem în vedere doar contextualizarea unor xenisme latineşti în limbajul poetic bacovian, limbaj ce demonstrează adesea o simplitate savantă şi preocuparea pentru esențializarea discursului liric, orientări relevate şi de folosirea împrumutului lexical de acest tip.

Bacovia este autorul unui lirism complex, modern în viziune şi expresie. Neîndoielnic, autorul *Plumbului*, al *Stanțelor,* al *Comediilor în fond* a păstrat în alcătuirea sa intelectuală impresiile lecturilor, îndeosebi ale celor făcute în adolescență şi tinerețe. Poetul a fost absolvent al secției clasice a Liceului „Principele Ferdinand” din Bacău, unde a beneficiat de o instrucție cu mare deschidere spre umanismul clasicist, primită din partea unor dascăli de mare cultură, precum criticul literar G. Ibrăileanu,

[3] «Nous avons designé par *xénisme*, un therme étranger qui reste toujour étranger». Vezi şi Dubois/Giacomo/Guespin et alii 1994 s.v. *xénisme* «un xénisme est une unité lexicale constituée par un mot d'une langue étrangère et désignant une réalité propre à la culture des locuteurs de cette langue. Le xénisme est le premier stade de l'emprunt» (Guilbert 1975: 93).

[4] Vezi, de exemplu, Hristea 1984: 149-151, DOOM[2].

BDD-V2574 © 2006 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 16:59:38 UTC)

poetul D. Nanu, profesorii de latină Gh.I. Jovianu şi Panaite Topliceanu sau profesorul de elină Ernest Ţârţescu, spre a-i aminti doar pe unii dintre ei (cf. Călin1999: 69 sqq.).

Ecouri ale studiilor poetului din perioada liceală şi universitară (Facultatea de Drept din Bucureşti şi Iaşi) se regăsesc şi în limbajul său poetic, format în mare parte acum, în anii adolescenţei şi studenţiei. Obiceiul de a intercala în discursul liric expresii latineşti care circulau în toate limbile cu tradiţie clasică îl întâlnim, în poezia românească, îndeosebi la Eminescu. Acesta îl moştenise din limba germană, iar maniera de a cita în latină sau greacă i-a fost inspirată de Schopenhauer, a cărui operă abundă în astfel de citate (Baran 1997: 8-9). Revenind la Bacovia, asupra căruia limba latină a exercitat negreşit o atracţie deosebită, se poate reţine şi faptul că pseudonimul ales, Bacovia, nu este întâmplător, „numele roman" al oraşului Bacău fiind o reminescenţă, se pare, a lecţiilor de latină din liceu (era folosit în exerciţiile de traducere din română în latină). Poetului i s-a părut cu atât mai potrivit cu cât, după o etimologie anecdotică, acesta derivă din *Bacchus* şi *via*. Poetul precizează, însă: „Eu l-am luat din dicţionarul lui Hasdeu, cum cred că va fi făcut şi Arghezi în legătura cu râul Argeş". Reţinem şi opinia lui Mihail Petroveanu că pseudonimul lui George Vasiliu trimite la denumirea ordinului franciscan „*Bacoviensis*" (Petroveanu 1969: 15), care ridicase în secolul al VII-lea o dioceză în această parte a Moldovei. Credem, iarăşi, că nu este întâmplător faptul că, desenându-l pe Eminescu în tuş, poetul foloseşte drept titlu celebrele vorbe *Ecce homo.*

Toate aceste amănunte sunt dovezi ale unui interes pentru limba latină, care se va dovedi constant şi în poezie. La o lectură atentă, remarcăm folosirea a numeroase cuvinte şi expresii latine, pe care, cel mai adesea, le găsim sub formă de titlu : *Pulvis, Finis, Ego, Vobiscum, Vae soli, Gaudeamus, Dies irae, In somno, Memento, Nihil, Veritas, Sic transit, Sine die, Nihil novi, Excelsior, Perpetuum mobile, Cogito, Pro arte, Vanitas, O tempora.* După cum se poate observa, majoritatea titlurilor menţionate sunt foarte scurte, constând adesea într-un singur cuvânt, fie un substantiv (*Pulvis, Veritas, Finis*), fie un pronume (*Ego, Nihil*), fie un verb (*Gaudeamus, Memento, Cogito*). Cum se raportează un astfel de titlu la text? Ca orice titlu care este un tip special de text, (*onomatext,* în expresia lui L.H. Hock), „un ansamblu de semne lingvistice", cu rolul de a desemna textul, dar şi de a-l identifica (Gérard Genette), dată fiind relaţia semantică dintre text şi titlul lui. La Bacovia, titlul desemnează fie dimensiunea referenţială a textului (*Ego*), fie reprezintă o substituire sinonimică a acestuia (*Finis*), fie un mod de ecranare sau de ocultare a lui (*Excelsior*). Adesea titlul este o metaforă configurativă, un simbol (*Pulvis, Finis*, *Veritas*). Alteori, titlurile sunt enunţuri propoziţionale (*Sit terra levis, Vae soli*) sau nonpropoziţionale (*Alter ego, Dies irae, In somno, Perpetuum mobile, Pro arte, Vobiscum* etc.) care învederează o „Arcadie în negativ".

De regulă, cuvintele şi sintagmele latine folosite de G. Bacovia fac parte fie din versuri, fie din citate celebre, maxime, reflecţii, aforisme, cum ar fi : *Homo sum* [humani nihil a me alienum puto], *Memento* [mori], *Sic transit* [gloria mundi], *Nihil novi* [sub sole], *Cogito* [ergo sum], *O tempora* [o mores], *Gaudeamus* [igitur] etc.

Găsim adesea în poezie aserţiuni în legătură cu motivul morţii, cu fragilitatea fiinţei umane, cu vremelnicia gloriei, cu deşertăciunea vieţii. În poezia *Sic transit*, poetul face reflecţii asupra efemerităţii a tot şi a toate, care „se duc acolo unde nu-i nimeni: mulţime de ani / şi zgomotul zilei / şi tăcerea nopţii". În *Vanitas* revine motivul deşertăciunii iluziilor omeneşti: „Nu-ţi mai pot cânta / Romanţe, / Toate tac / În jurul

BDD-V2574 © 2006 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 16:59:38 UTC)

meu, / Fals se duce / Cursul vieții, / Negăsind / Un cântec nou.” Alteori, poetul glosează asupra celebrului verset din *Eclesiastul* I, 10 (ce-a fost o să mai fie, ce-o să fie a mai fost) şi conchide sarcastic: *Nihil novi*. „Şi zilele de vară / Şi orizont senin… / Peste încă zece ani, / Câte, însă, se vor ştie,- / Gând, mereu, nereuşit, / Stau speranțe, / Şi cu ele, / Nici-o tresărire” (*Nihil novi*).

Titluri ca *Pulvis*, *Finis* sau *Nihil* dezvoltă o tehnică *sui generis* a potențării sensului poetic centrat pe ideea „sfârşitului continuu”: „Imensitate, veşnicie, / Pe când eu tremur în delir, / Cu ce supremă ironie / Arăți în fund un cimitir” (*Pulvis*); „Cadavrul impozant pe catafalcul falnic, / Sub raza de argint visa în vasta sală… / Iar sânul ei pierdut în mortuara gală / Pe veci oprit, înmărmurise falnic” (*Finis*). Cuvintele-titlu *Pulvis* (praf, pulbere, țărână, pământ; cenuşă, la Horațiu) şi *Finis* (sfârşit, încetare, capăt) se conexează viziunii escatologice (vezi *Pulvis et umbra sumus*, Horatius, *Carmina* IV, 7, 16; *Pulvis es et in pulverem reverteris*, *Septuaginta, Genesis*, 3, 19*)*. În versul bacovian, moartea, umbră permanentă, se insinuează în intimitatea ființei, unde acționează ca o forță corozivă, printr-un asediu lent, nelăsând victimei nici o iluzie, ca în poezia *Nihil* : „Ce trist amor / Să vrai, / Să stai, / Cu cei ce mor. / Şi ce avânt /Să treci, / Pe veci, / Într-un mormânt”. Aceeaşi idee a nimicniciei se regăseşte în versuri al căror titlu este o antifrază, ca în cazul lui *Gaudeamus*: „Zadarnic flaute cântă / În aste zile păgâne, / La vânt s-au dus aspirații, / Nimic nu rămâne... / În vânt şi uitare tot stând, / Cu zile grele, stăpâne, / Oricine, orice au trăit, / Nimic nu rămâne...”

Alteori, expresii lapidare care apar în chip de vers final, de vers-concluzie, reprezintă inovații generice, prin apelul la sintagme cu rol de universalii lingvistice: *sana mens* sau *homo sum*: „Ca în tăcerea gravă a unui dom, / Viața pare-a trece fără nici un sens… / Şi acele depărtări a vieții de om, / *Sana mens!*” (*Veritas*) sau „Patina vremii / I-a apropiat mult / De *homo sum*” (*Din explorări*).

Întâlnim, de asemenea, expresii latine cu rol de laitmotiv, precum *post festum* sau *alter ego*, intercalate în textul poeziei, ca în exemplele ce urmează: „Şi după altă zi, / *Post festum* / Îndemânări de cruci / Pe străzi / Şi în tramvaie / Spre necesarul randament / Din monotona Muncă / Îți place? / Ca din produse fermentate / Omagiul / Unui amic *inventor* / Să fi ajuns / Un *alter ego* / Gustându-le în izolări. / Ce transformare… / Numai din acest / Omagiu / A unui amic *inventor*” (*Chimie*).

Se vede limpede preferința poetului pentru lapidar, pentru tonul sentențios; cuvintele şi expresiile-titlu, ca şi cele inserate în vers, sunt parte a structurii semnificante şi semn al noutății imagistice. Prezența unor asemenea cuvinte şi formule lapidare latine conferă stilului poetic bacovian expresivitate, pregnanță, concizie, un anume timbru ironic şi tâlc sapiențial. Prin frecvența xenismelor în text, ca şi în titluri, Bacovia adevereşte ceea ce Paul Cornea spunea cu referire la prozatorii moderni: „E evident că modernii fug de exprimarea directă, caută simboluri, solicită dispoziții latente şi stimulează mecanisme asociative” (Cornea 1998: 132). Pentru Bacovia, limba latină este o limbă a maximelor, a cugetărilor, a dictoanelor, iar inserția xenismului în text conferă un timbru specific, modern, viziunii şi frazării poetice.

BDD-V2574 © 2006 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 16:59:38 UTC)

Bibliografie

Bacovia, G., *Opere*, Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale Române, 1994.
Baran, N. *Maxime şi cugetări latineşti în opera lui Mihai Eminescu*, Iaşi, Editura Apollonia, 1997.
Călin, Constantin, *Dosarul Bacovia I. Eseuri despre om şi epocă, glose, jurnal*, Bacău, Editura „Agora", 1999.
Cornea, Paul, *Introducere în teoria lecturii,* Iaşi, Editura Polirom, 1998.
Dubois, Jean, Giacomo, H. Mathée, Guespin Louis, *et.al., Dictionnaire de linguistique et des sciences du langage,* Paris, Larousse, 1994.
Guilbert, Louis, *La Créativité lexicale,* Paris, Libraire Larousse, 1975.
Guiraud, Pierre, *Les mots étrangers,* Paris, P.U.F., 1957.
Guţu, G., *Dicţionar latin-român*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1983.
Hristea, Theodor, *Sinteze de limba română,* ediţia a III-a, Bucureşti, Editura Albatros, 1984.
Iordan, Iorgu, Robu, Vladimir, *Limba română contemporană,* Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1978.
Pană Dindelegan, Gabriela, *Dicţionar de terminologie lingvistică,* în „Limbă şi Literatură", Anul XL (VII), vol. I-II, 2002.
Petroveanu, Mihail, G*eorge Bacovia*, Bucureşti, EPL, 1969.
Popescu, Cristina, Creţu, Ecaterina, *Dicţionar de cuvinte latineşti si eline în contexte literare româneşti. Abrevieri latineşti*, Bucureşti, Editura Humanitas Educaţional, 2003.
Sala, Marius (coord.), *Enciclopedia limbilor romanice*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1989.
Stoichiţoiu-Ichim, Adriana, *Vocabularul limbii române actuale. Dinamică, influenţă, creativitate*, Bucureşti, Editura All, 2001.
Vintilă Rădulescu, Ioana, (coord.), *Dicţionarul ortoepic, ortografic şi morfologic al limbii române*, ediţia a II-a, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 2005.
Zugun, Petru, *Lexicologia limbii române*, Iaşi, Tehnopress, 2000.

Observations concernant l'emprunt lexical latin inadapté

Á partir de l'idée que la langue roumaine possède un potentiel régénérateur et se réjouit de nombreuses affinités avec d'autres langues, on met en valeur la présence (dans le discours lyrique moderne) des mots et des expressions utilisées avec la forme et la signification du latin. Ces unités lexicales sont désignées dans la lexicologie roumaine, de même que dans celle étrangère, par le terme de *xénisme.*

Par ce terme nous désignons aussi l'emprunt du latin, inadapté aux normes orthoépiques, orthographiques et morphologiques du roumain. Nous illustrons cet emprunt lexical par le discours poétique de Bacovia, dont on a extrait des contextes, sur lesquels on a fait certaines remarques linguistiques et stylistiques.

BDD-V2574 © 2006 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 16:59:38 UTC)